

Dariusz Zajęc

Uniwersytet Rzeszowski

REALIZACJA „PROGRAMU ROLNOŚRODOWISKOWEGO” W GOSPODARSTWACH Z DZIAŁALNOŚCIĄ POZAROLNICZĄ

IMPLEMENTATION OF THE AGRI-ENVIRONMENTAL PROGRAMME IN AGRICULTURAL HOLDINGS WITH NON-FARMING ACTIVITY

Słowa kluczowe: „Program rolnośrodowiskowy”, gospodarstwa rolne, działalność pozarolnicza rolników

Key words: Agri-environmental Programme, farms, non-farming activity of farmers

Synopsis. Dokonano oceny aktywności rolników-przedsiębiorców w Polsce w zakresie pozyskiwania środków finansowych dostępnych w ramach programu rolnośrodowiskowego, przy uwzględnieniu takich cech, jak: rodzaj prowadzonej działalności pozarolniczej, wielkość ekonomiczna oraz powierzchnia gospodarstwa rolnego. Starano się również odpowiedzieć na pytanie, jakie znaczenie mają dopłaty rolnośrodowiskowe w kształtowaniu dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego.

Wstęp

Nowe kierunki badań w ekonomii, tj. ekonomia behawioralna, wiedzy niedoskonałej, złożoności, środowiskowa, czy instytucjonalna, wydają się wychodzić naprzeciw wyzwaniom związanym z analizą systemów złożonych, takich jak rolnictwo [Arthur 1994, Frydman, Goldberg 2009, Grzelak 2010]. Funkcjonowanie rolnictwa związane jest z powstawaniem zarówno pozytywnych, jak i negatywnych efektów zewnętrznych, co także jest związane z problemem złożoności. Mechanizm rynkowy prowadzi na ogół do nadmiaru wytwarzanych ujemnych efektów zewnętrznych i niedoboru dodatnich [Samuelson, Marks 1998, Grzelak 2010]. W interesie społecznym jest przeciwdziałanie negatywnym efektom zewnętrznym, a wspieranie pozytywnych. Znalezienie optimum pomiędzy maksymalizacją efektów na poziomie mikroekonomicznym w gospodarstwie rolnym a ograniczeniem negatywnych efektów zewnętrznych przy jednoczesnym promowaniu efektów pozytywnych wymaga instytucjonalizacji działań zmierzających do internalizacji tych efektów. Chodzi tu o bodźce negatywne, w postaci opłat (np. środowiskowych), kar, limitów, podatków (podatek Pigou), a także pozytywne, czyli premiowanie określonych zachowań prośrodowiskowych, realizacja kodeksu dobrych praktyk rolniczych, ustanowienie i lepsze doprecyzowanie praw własności (teoremat Coase'a) oraz o działania zmierzające do uwzględnienia tych elementów w rachunku ekonomicznym [Grzelak 2010].

Rolnictwo spełnia ważne funkcje w gospodarce i społeczeństwie, zarówno produkcyjne oraz pozaprodukcyjne, jak i rynkowe (komercyjne) oraz pozarynkowe (pozakomercyjne). Biorąc pod uwagę te ostatnie można wyróżnić funkcje [Van Huylenbroeck i in. 2010]:

- zielone, tj. zarządzanie zasobami ziemi w celu utrzymania jej wartościowych właściwości, stwarzanie warunków dla dziko żyjących zwierząt i roślin, ochrona dobrostanu zwierząt, utrzymanie bioróżnorodności i poprawa obiegu substancji chemicznych w systemach produkcji rolnej,
- błękitne, tj. zarządzanie zasobami wodnymi, poprawa jakości wód, zapobieganie powodziom, wytwarzanie energii wodnej i wiatrowej,
- żółte, tj. utrzymywanie spójności i żywotności obszarów wiejskich, podtrzymywanie i wzbogacanie tradycji kulturalnej oraz tożsamości wsi i regionów, rozwój agroturystyki i myślistwa,
- białe, tj. zapewnianie bezpieczeństwa żywnościowego i zdrowej żywności.

Dodać należy, że funkcje pozakomercyjne rolnictwa są na ogół powiązane z jego funkcjami produkcyjnymi. Zjawisko to określa się jako nierozdzielność tych dwóch rodzajów funkcji, zatem aby mogły być realizowane te pierwsze muszą być zrealizowane te drugie. Rolnictwo musi więc istnieć i produkować, aby możliwe było korzystanie z wielu pozytywnych dostarczanych przez niego funkcji [Wilkin 2010]. W związku z tym następuje ewolucja we Wspólnej Polityce Rolnej Unii Europejskiej od preferowania aspektów produkcyjnych w kierunku podtrzymywania funkcji pozaprodukcyjnych. W coraz większym zakresie wspierane są obszary wiejskie, jak również środowiskowe i społeczne funkcje rolnictwa, co tworzy

podstawy do rozwoju jego wielofunkcyjności, która z kolei dobrze wpisuje się w idee zrównoważonego rozwoju. Jednocześnie następuje obniżanie cen produktów rolnych do światowych przez odchodzenie od wsparcia cenowego, a głównym instrumentem stają się płatności bezpośrednie. Obecnie pełnią one głównie funkcję dochodową w rolnictwie UE, a ewentualnie socjalną dla najmniejszych gospodarstw. W przyszłości ich znaczenie ewoluować będzie jednak w kierunku oddziaływania na zrównoważony rozwój obszarów wiejskich, wynagradzania rolnictwa za dostarczanie dóbr publicznych dla całego społeczeństwa, co związane będzie z obowiązkiem spełnienia określonych standardów przez gospodarstwo rolne, tj. zasady współzależności produkcji i ochrony dobrostanu zwierząt i środowiska przyrodniczego (*cross-compliance*) [Kozłowska-Burdziak 2006, Czudec 2009, Grzelak 2010].

Rolnictwo wywiera duży wpływ na kształtowanie krajobrazu wiejskiego i środowiska przyrodniczego, ponieważ bezpośrednio użytkuje jego zasoby w procesach produkcji. Szczególnie ważną ze społecznego punktu widzenia formą wielofunkcyjnego rolnictwa są więc działania służące poprawie jakości środowiska przyrodniczego, w tym zwłaszcza chroniące bioróżnorodność, zwiększające atrakcyjność krajobrazu, a pośrednio wzbogacające walory środowiska wiejskiego w skali lokalnej i regionalnej. Ważny element ochrony środowiska na obszarach wiejskich stanowi program rolnośrodowiskowy, który umożliwia otrzymanie płatności za świadczenie usług dla środowiska. Taka forma wsparcia finansowego wielofunkcyjności rolnictwa może jednak przynieść korzyści społeczne tylko wówczas, gdy będzie realizowana przez znaczącą część rolników, bo tylko pod takim warunkiem możliwa jest poprawa stanu środowiska przyrodniczego [Świechowska 2004, Czudec 2009].

Cel, materiał źródłowy

Celem artykułu była ocena aktywności rolników-przedsiębiorców w Polsce w zakresie pozyskiwania środków finansowych dostępnych w ramach programu rolnośrodowiskowego, przy uwzględnieniu takich cech, jak: rodzaj prowadzonej działalności pozarolniczej, wielkość ekonomiczna oraz powierzchnia gospodarstwa rolnego. Poza tym dokonano oceny znaczenia dopłat rolnośrodowiskowych w kształtowaniu dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego.

Materiał źródłowy artykułu stanowiły dane z IERiGŻ-PIB w Warszawie, dotyczące wszystkich gospodarstw z działalnością pozarolniczą w Polsce uczestniczących w Polskim FADN, za 2009 rok¹.

Wyniki badań

Z danych zawartych w tabeli 1 wynika, że co czwarty rolnik-przedsiębiorca w Polsce korzysta z programu rolnośrodowiskowego. Może to świadczyć o tym, że jest to interesująca forma wsparcia finansowego dla gospodarstw z działalnością pozarolniczą. Należy jednak zauważyć, że udział dopłat z tego tytułu w dochodzie z rodzinnego gospodarstwa rolnego jest bardzo niski w przeliczeniu na gospodarstwo. W związku z tym należy stwierdzić, że w gospodarstwach rolników-przedsiębiorców dopłaty rolnośrodowiskowe mają niewielkie znaczenie w kształtowaniu dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego.

Dodatkowo na uwagę zasługuje fakt, że prawie połowa rolników prowadzących działalność agroturystyczną korzysta z dopłat rolnośrodowiskowych, podczas gdy w grupach gospodarstw świadczących usługi rolnicze oraz z pozostałą działalnością pozarolniczą odsetek jednostek korzystających jest podobny, jak w całej populacji. Gospodarstwa agroturystyczne uzyskują przy tym przeciętnie znacznie wyższe kwoty z tytułu tego dofinansowania, a to w powiązaniu z przeciętnie niskim dochodem z rodzinnego gospodarstwa rolnego sprawia, że udział dopłat rolnośrodowiskowych w tym dochodzie jest w tej grupie gospodarstw najwyższy i sięga prawie 25%. Z kolei najniższe wsparcie z tytułu dopłat rolnośrodowiskowych w przeliczeniu na gospodarstwo uzyskują jednostki z pozostałą działalnością pozarolniczą. W tych jednostkach dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego jest przeciętnie nieznacznie wyższy, jak w gospodarstwach agroturystycznych, w związku z tym udział dopłat rolnośrodowiskowych w tym dochodzie jest bardzo niski i podobny, jak w grupie gospodarstw świadczących usługi rolnicze oraz w całej populacji (tab. 1).

Dodać należy, że duże zainteresowanie programem rolnośrodowiskowym ze strony rolników prowadzących działalność agroturystyczną może wynikać z faktu, iż gospodarstwa te zwykle znajdują się na terenach atrakcyjnych turystycznie i z reguły charakteryzujących się wysokim udziałem powierzchni objętej różnymi formami ochrony przyrody, a to właśnie te tereny są szczególnie predestynowane do realizacji tej formy wsparcia finansowego rolnictwa. Obecność obszarów prawnie chronionych uzasadnia bowiem potrzebę a nawet konieczność podejmowania takich działań. Ponadto, może to świadczyć o tym, że gospodarstwa agroturystyczne pełnią na tych obszarach ważne funkcje środowiskowe i są dobrze

¹ W Polsce w 2009 roku liczbą gospodarstw rolnych z działalnością pozarolniczą uczestniczących w Polskim FADN wynosiła 2051. W strukturze tych jednostek wg rodzaju prowadzonej działalności pozarolniczej zdecydowanie przeważały gospodarstwa świadczące usługi sprzętem rolniczym (92,7%), z kolei gospodarstwa agroturystyczne stanowiły zaledwie 4,4, a 2,9% stanowiły gospodarstwa z pozostałą działalnością pozarolniczą.

Tabela 1. Gospodarstwa rolne z działalnością pozarolniczą uczestniczące w Polskim FADN i korzystające z dopłat rolnośrodowiskowych wg rodzaju prowadzonej działalności pozarolniczej w Polsce w 2009 roku
Table 1. Non-farming agricultural holdings participating in the Polish FADN which have taken advantage of the agri-environment subsidies by the type of non-farming activity in Poland in 2009

Wyszczególnienie/Specification	Gospodarstwa/Farms			
	A	B	C	D
Ogółem gospodarstwa, w tym: /Total agricultural holdings, in this:	28,6	3 661,9	50 442,9	7,3
Świadczące usługi sprzętem rolniczym/Providing agricultural machinery services	28,1	3 666,3	51 779,1	7,1
Agroturystyczne/Agri-tourism	47,3	6 715,4	27 074,2	24,8
Pozostałe/Remaining	28,3	2 610,0	36 696,6	7,1

A – odsetek gospodarstw korzystających z dopłat rolnośrodowiskowych/notes A – percent of agricultural holdings taking advantage of the agri-environmental subsidies, B – dopłaty rolnośrodowiskowe w przeliczeniu na gospodarstwo (zł)/agri-environmental subsidies per holding in [PLN], C – dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego w przeliczeniu na gospodarstwo (zł)/ family farm income per holding [PLN], D – udział dopłat rolnośrodowiskowych w dochodzie z rodzinnego gospodarstwa rolnego/share of agri-environmental subsidies in the total income of family farm.

Źródło/Source: Polski FADN

Tabela 2. Gospodarstwa rolne świadczące usługi sprzętem rolniczym uczestniczące w Polskim FADN i korzystające z dopłat rolnośrodowiskowych wg ich wielkości ekonomicznej oraz powierzchni użytków rolnych w Polsce w 2009 roku

Table 2. Agricultural holdings providing agricultural machinery services participating in the Polish FADN which have taken advantage of the agri-environmental subsidies by their economic size and the size of arable land in Poland in 2009

Wyszczególnienie/Specification	Grupy gospodarstw [ESU]/Farms			
	A	B	C	D
Gospodarstwa rolne wg wielkości ekonomicznej [ESU]/Agricultural holdings accord to of economic size [ESU]:				
< 4	26,4	1 406,6	9 347,5	15,0
4-8	25,4	1 921,2	16 381,4	11,7
8-16	28,9	2 619,2	32 544,4	8,0
16-40	28,3	4 572,4	67 070,2	6,8
40-100	31,4	8 665,0	149 159,6	5,8
100 i więcej/100 and more	30,0	10 700,4	237 379,0	4,5
Gospodarstwa rolne wg powierzchni użytków rolnych [ha]/Agricultural holdings accord to of surface of agricultural uses [ha]:				
< 5	6,0	400,8	62 037,7	0,6
5-10	16,4	525,6	14 327,9	3,7
10-20	22,7	1 180,6	22 687,0	5,2
20-30	28,3	2 038,0	38 388,4	5,3
30-50	30,3	3 138,4	59 614,2	5,3
50 i więcej/50 and more	40,9	11 012,0	111 545,4	9,9

Objaśnienia: jak w tabeli 1/notes: see the notes for table 1

Źródło: jak w tab. 1

Source: see tab. 1

wiskowych w kształtowaniu dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego rolników świadczących usługi rolnicze, należy stwierdzić, iż maleje ono wraz ze wzrostem wielkości ekonomicznej gospodarstwa, przy tym w gospodarstwach najsłabszych ekonomicznie udział dopłat w dochodzie wynosi 15%, podczas gdy w gospodarstwach najsilniejszych ekonomicznie niespełna 5%.

Odsetek rolników świadczących usługi rolnicze i takich, którzy korzystają z dopłat rolnośrodowiskowych w Polsce jest zróżnicowany w zależności od powierzchni użytków rolnych w gospodarstwie. Wraz ze wzrostem tej powierzchni wyraźnie wzrasta odsetek rolników korzystających z tej formy wsparcia

„dopasowane” do walorów środowiska przyrodniczego. Potwierdza to także tezę, że działalność agroturystyczna rolników może być ważną formą wielofunkcyjnego rolnictwa i odgrywać szczególną rolę na obszarach wiejskich, z punktu widzenia możliwości ich zrównoważonego rozwoju, bowiem łączy w sobie funkcje ekonomiczne (tj. m.in.: lepsze wykorzystanie zasobów gospodarstw rolnych oraz wzrost dochodów ludności rolniczej), z funkcjami środowiskowymi (tj. m.in.: wykorzystywanie walorów przyrodniczych i krajobrazowych bez potęgowania zagrożeń dla środowiska) i społecznymi (tj. m.in.: dbałość o zachowanie dziedzictwa kulturowego obszarów wiejskich) [Czudec 2009].

Z danych zawartych w tabeli 2 wynika, że odsetek rolników świadczących usługi rolnicze i realizujących „Program rolnośrodowiskowy” w Polsce jest nieznacznie zróżnicowany w zależności od wielkości ekonomicznej gospodarstwa. Odwrotna sytuacja ma miejsce w odniesieniu do wysokości dopłat rolnośrodowiskowych oraz dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego w przeliczeniu na gospodarstwo. Kwoty te bowiem wyraźnie wzrastają wraz ze wzrostem wielkości ekonomicznej gospodarstwa, przy tym zwłaszcza dotyczy to dochodu.

Oceniając znaczenie dopłat rolnośrodowiskowych

finansowego, przy tym w grupie gospodarstw największych obszarowo prawie co drugi rolnik realizuje program rolnośrodowiskowy, podczas gdy w grupie gospodarstw najmniejszych obszarowo udział takich osób wynosił zaledwie 6%.

Podobnie jest w przypadku wysokości dopłat rolnośrodowiskowych w przeliczeniu na gospodarstwo, która to również wyraźnie rośnie wraz ze wzrostem powierzchni użytków rolnych w gospodarstwie. Poziom dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego w przeliczeniu na gospodarstwo wzrasta wraz ze wzrostem powierzchni użytków rolnych w gospodarstwie, ale dopiero od grupy obszarowej gospodarstw o powierzchni 5-10 ha UR. Albowiem w gospodarstwach najmniejszych obszarowo jest on porównywalny z wielkością dochodu uzyskiwanego przez jednostki o powierzchni 30-50 ha UR. Rozpatrując udział dopłat rolnośrodowiskowych w dochodzie z rodzinnego gospodarstwa rolnego rolników świadczących usługi rolnicze, należy zauważyć, iż we wszystkich grupach obszarowych gospodarstw jest on niewielki, przy tym najwyższy jest w grupie gospodarstw największych obszarowo, co wynika przede wszystkim z wysokości tych dopłat w przeliczeniu na gospodarstwo. Natomiast zdecydowanie najniższy, wręcz znikomy jest on w gospodarstwach najmniejszych obszarowo, co wynika z bardzo niskich dopłat oraz relatywnie wysokiego poziomu dochodu uzyskiwanego przez te jednostki w przeliczeniu na gospodarstwo. W pozostałych grupach obszarowych gospodarstw jest on podobny i kształtuje się na bardzo niskim poziomie (tab. 2).

Należy zatem stwierdzić, że program rolnośrodowiskowy okazuje się interesującą propozycją zwłaszcza dla tych rolników świadczących usługi rolnicze, którzy dysponują największymi zasobami ziemi użytkowanej rolniczo, przy czym na uwagę zasługuje fakt, iż nawet w tych gospodarstwach dopłaty rolnośrodowiskowe mają niewielkie znaczenie w kształtowaniu dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego.

Z danych zawartych w tabeli 3 wynika, że odsetek rolników świadczących usługi agroturystyczne i realizujących program rolnośrodowiskowy w Polsce jest nieznacznie zróżnicowany w zależności od wielkości ekonomicznej oraz powierzchni użytków rolnych gospodarstwa. Dodać należy, że dokładnie połowa rolników korzysta z programu rolnośrodowiskowego w grupach gospodarstw o wielkości ekonomicznej 4-8 oraz 8-16 ESU, a także w grupie obszarowej gospodarstw o powierzchni 30-50 ha użytków rolnych. W pozostałych grupach gospodarstw, tj. o wielkości ekonomicznej do 4 oraz 16-40 ESU, a także w grupach obszarowych o powierzchni 10-20 oraz 20-30 ha użytków rolnych, odsetek rolników korzystających z tej formy wsparcia finansowego, jest nieznacznie niższy.

Rozpatrując wysokość dopłat rolnośrodowiskowych w gospodarstwach agroturystycznych w przeliczeniu na gospodarstwo, należy zauważyć, że wzrasta ona wraz ze wzrostem zarówno wielkości ekonomicznej, jak i powierzchni użytków rolnych gospodarstwa. Analizując z kolei poziom dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego w przeliczeniu na gospodarstwo, należy zauważyć, iż jest on zdecydowanie niższy w grupach gospodarstw słabszych ekonomicznie i mniejszych obszarowo, tj. o wielkości ekonomicznej do 4 oraz 4-8 ESU, a także w grupie obszarowej gospodarstw o powierzchni 10-20 ha użytków rolnych. Poziom tego dochodu jest natomiast wyższy w grupach gospodarstw silniejszych ekonomicznie i większych obszarowo, tj. o wielkości ekonomicznej 8-16 oraz 16-40 ESU, a także w grupach obszarowych gospodarstw o powierzchni 20-30 oraz 30-50 ha użytków rolnych (tab. 3).

Biorąc pod uwagę udział dopłat rolnośrodowiskowych w dochodzie z rodzinnego gospodarstwa rolnego rolników świadczących usługi agroturystycz-

Tabela 3. Gospodarstwa rolne z działalnością agroturystyczną uczestniczące w Polskim FADN i korzystające z dopłat rolnośrodowiskowych wg ich wielkości ekonomicznej oraz powierzchni użytków rolnych w Polsce w 2009 roku
Table 3. Agri-tourism agricultural holdings participating in the Polish FADN which have taken advantage of the agri-environmental subsidies by their economic size and the size of arable land in Poland in 2009

Wyszczególnienie/ <i>Specification</i>	Grupy gospodarstw [ESU]/ <i>Farms [ESU]:</i>			
	A	B	C	D
Gospodarstwa rolne wg wielkości ekonomicznej [ESU]/ <i>Agricultural holdings accord to of economic size [ESU]:</i>				
< 4	43,5	2 424,0	14 675,7	16,5
4-8	50,0	4 728,6	13 177,5	35,9
8-16	50,0	7 965,8	39 888,7	20,0
16-40	42,1	13 055,2	44 159,3	29,6
40-100	*	*	*	*
100 i więcej/ <i>100 and more</i>	-	-	-	-
Gospodarstwa rolne wg powierzchni użytków rolnych [ha]/ <i>Agricultural holdings accord to of surface of agricultural uses [ha]:</i>				
Do 5	*	*	*	*
5-10	*	*	*	*
10-20	47,2	3 651,6	11 550,6	31,6
20-30	43,8	6 952,7	40 061,8	17,4
30-50	50,0	8 583,1	50 636,8	17,0
50 i więcej/ <i>50 and more</i>	*	*	*	*

Objaśnienia: jak w tab. 1 /*notes: see tab. 1*

* brak danych – brak gospodarstw/data not available – no agricultural holdings

Źródło: jak w tab. 1

Source: see tab. 1

ne, należy zauważyć, iż jest on zróżnicowany w zależności od wielkości ekonomicznej oraz powierzchni użytków rolnych gospodarstwa. Większe znaczenie mają dopłaty rolnośrodowiskowe w kształtowaniu tego dochodu w grupie gospodarstw o wielkości ekonomicznej 4-8 ESU oraz w grupie obszarowej gospodarstw o powierzchni 10-20 ha użytków rolnych, co wynika z relatywnie niskiego poziomu dochodu uzyskiwanego przez te jednostki w przeliczeniu na gospodarstwo. Dotyczy to także grupy gospodarstw o wielkości ekonomicznej 16-40 ESU, co wynika przede wszystkim z wysokości tych dopłat w przeliczeniu na gospodarstwo. W pozostałych grupach gospodarstw, tj. o wielkości ekonomicznej do 4 oraz 8-16 ESU, a także w grupach obszarowych o powierzchni 20-30 oraz 30-50 ha użytków rolnych, udział dopłat rolnośrodowiskowych w dochodzie z rodzinnego gospodarstwa rolnego, jest niższy i kształtuje się na podobnym poziomie (tab. 3).

Wnioski

1. Rolnicy-przedsiębiorcy w Polsce odznaczają się wysoką aktywnością w zakresie pozyskiwania środków finansowych dostępnych w ramach programu rolnośrodowiskowego. Program ten okazuje się zatem interesującą propozycją oraz formą wsparcia finansowego dla gospodarstw z działalnością pozarolniczą. Dotyczy to zwłaszcza gospodarstw agroturystycznych oraz największych obszarowo gospodarstw świadczących usługi rolnicze.
2. W gospodarstwach rolników-przedsiębiorców dopłaty rolnośrodowiskowe mają niewielkie znaczenie w kształtowaniu dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego. Większe znaczenie w tym zakresie mają one w gospodarstwach agroturystycznych, z uwagi na wyższy poziom wsparcia i niższy poziom dochodu. Dotyczy to także gospodarstw najsłabszych ekonomicznie świadczących usługi rolnicze, co wynika z niskiego poziomu dochodu uzyskiwanego przez te jednostki.
3. Rolnicy-przedsiębiorcy w Polsce prowadząc oprócz gospodarstwa rolnego także pozarolniczą działalność gospodarczą, przy czym najczęściej związaną z rolnictwem, realizują również ważne funkcje środowiskowe, dobrze wpisując się tym samym w koncepcję rozwoju wielofunkcyjnego rolnictwa.
4. Badania potwierdzają tezę, że ważną formą wielofunkcyjnego rolnictwa może być działalność agroturystyczna rolników, która spełnia funkcje ekonomiczne, społeczne i środowiskowe, odgrywając tym samym szczególną rolę na obszarach wiejskich, z punktu widzenia możliwości ich zrównoważonego rozwoju [Czudec 2009].

Literatura

- Arthur B. 1994: *Increasing Returns and Path Dependence in the Economy*. University of Michigan Press.
- Czudec A. 2009: *Ekonomiczne uwarunkowania rozwoju wielofunkcyjnego rolnictwa*. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów.
- Frydman R., Goldberg M. 2009: *Ekonomia wiedzy niedoskonałej*. Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa.
- Grzelak A. 2010: Rolnictwo wobec wybranych wyzwań ekonomicznych, *Zesz. Nauk. SGGW w Warszawie, Ekonomia i organizacja gospodarki żywnościowej*, 85, 7-10.
- Kozłowska-Burdziak M. 2006: *Polityka rolna, rozdział VIII*. [W:] *Obszary integracji Unii Europejskiej. Wybrane zagadnienia*, (red. E. Sulime). Uniwersytet w Białymstoku, Białystok, 184-186.
- Samuelson W., Marks S. 1998: *Ekonomia menedżerska*. PWE, Warszawa, 606.
- Świechowska I. 2004: Programy rolnośrodowiskowe nowa szansa na skorzystanie z funduszy Unii Europejskiej. *Zagadnienia Doradztwa Rolniczego*, 1, 101-102.
- Van Huylenbroeck G., Vandermeulen V., Mettepenningen E., Verspecht A. 2007: Multifunctionality of Agriculture: A Review of Definitions. Evidence and Institutions. *Living Reviews in Landscape Research*, 3.
- Wilkin J. 2010: Wielofunkcyjność rolnictwa – nowe ujęcie roli rolnictwa w gospodarce i społeczeństwie. [W:] *Wielofunkcyjność rolnictwa. Kierunki badań, podstawy metodologiczne i implikacje praktyczne* (red. J. Wilkin). IRWiR PAN, Warszawa, 28-30.

Summary

The paper presents a critical analysis of the farmer-entrepreneurs' activities resulting from their participation in the agri-environmental programme in Poland with regard to the type of non-farming activity, economic size and the size of agricultural holding. The paper also attempts to provide an answer to the question about the role of agri-environmental subsidies in generating income of the family agricultural holdings.

The research has shown that the agri-environmental programme makes an attractive offer for non-farming agricultural holdings which is particularly true for agri-tourism agricultural holdings and the biggest in size holdings providing farming services. The agri-environmental subsidies, however, play little role for the income of the family agricultural holdings; their significance is greater for agri-tourism holdings and the weakest economically agricultural holdings providing farming services.

Adres do korespondencji:

dr inż. Dariusz Zając
 Uniwersytet Rzeszowski, Wydział Ekonomii, Katedra Polityki Gospodarczej
 ul. M. Œwiklińskiej 2, 35-601 Rzeszów
 tel. (17) 872 16 89, e-mail: dzajac@univ.rzeszow.pl